

Heden i Nås

Fältivar Lars Carlsson

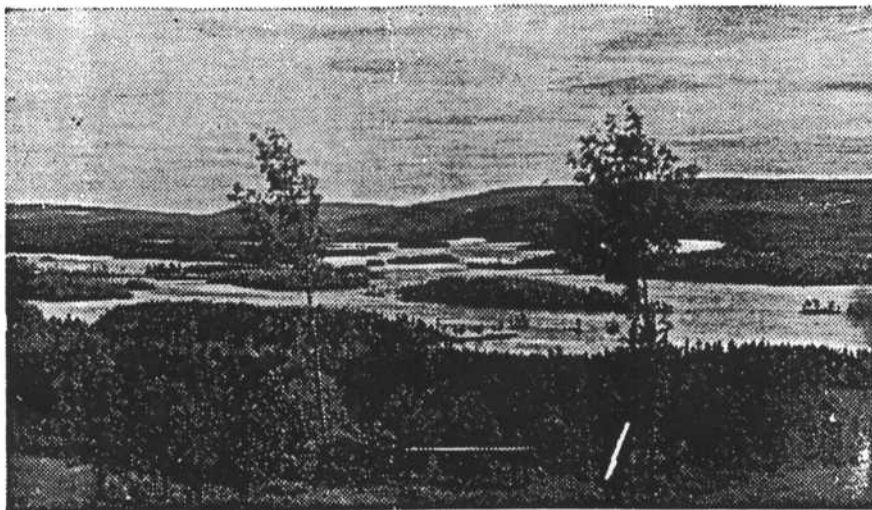
Dalabyar

NÅGRA BYAR I DALARNA
SKILDRADE AV
BYBOR

FALU NYA BOKTRYCKERI A-B
i distribution

Kvittolau

DALA SAML

Utsikt över sjön Näsen

Heden i Nås

Fältivar Lars Carlsson

Hedens by i Nås socken, belägen på den västra sidan om Västerdalälven, är en gammal kulturbygd. Sågen och saga berättar, att socknens första kyrka var belägen ej långt från sjön Näsen.

Sjöns utlopp mot älven går genom byn i en dalsänka, som i öster gränsar mot en hög ås, parallell med byns läge, norr och söder. Dalsänkans västra sida går mot den låga bergfoten, där en del av byns 18 gårdar äro belägna. (Numera ha ett 10-tal egnahemsbyggnader tillkommit.) Åsens norra ände är tvär, men den södra breder sakta ut sig till odlad åkerjord. På högsta punkten ligger småskolan, där man har en vacker utsikt över hela socknen. I södra delen ligga gårdarna, den ena högre än den andra, och nedanför sträcker sig byns åker mot älvens strand, som på sina håll är kantad med lummiga träd. Byn äger

också åkerskiften 3—4 km. norrut utefter den år 1929—1930 byggda landsvägen.

Betraktad på avstånd från öster är byn vacker med sina gårdar, gröna buskar och lövdungar. Från byn ser man hela Nåsbygden breda ut sig genomfluten av den stora och mäktiga Västerdalälven.

Jag tänker berätta om byn sådan jag minnes den, dess vanor och bruk från senare hälften av 1800-talet.

Jordbruk och kreatursskötsel var dess huvudsakliga, dagliga gärning.

Om våren, så snart något ätbart i skog och mark fanns, måste boskapen vallas för att hämta föda av det som var, då vinterns foder tagit slut för de flesta. Som »hölar» (vallhjon) användes ungdomar av bägge könen under den första be-testiden.

Det hölls i allmänhet många djur på

gårdarna, men utfodringen var svag och otillräcklig och bestod av halm, myrjö och sloghö. Detta hö kördes hem vintertid, sedan myrar och sjöar frusit till. Åt fåren och getterna användes mycket löv. Detta löv bärgades i buntar och fick torka i hässjor och inlades sedan i lador. Lövet som repades användes för det mesta åt korna, som fick det blandat med agnar och påspätt med varmt vatten, som tillsattes strax före utfodringen. Inga krubbor eller häckar funnos, utan fodret lades framme vid korna. Utfodringen skedde tre gånger om dagen. Vatten skulle djuren ha alla gånger, och det fick i de flesta gårdar bäras långa vägar i träambur. Får och getter var lättfodrade och erhöill förutom småhö, löv och halm även tallris, vars bark de begärilgt åt. De förökade sig hastigt och lämnade på flera sätt sitt bidrag till familjens uppehälle. Tre stycken getabockar var på den tiden vanligt i gårdarna. Den äldste, »storbocken», slaktades före parningstiden och köttet saltades och torkades i rökbastu. Det blev närande tillskott för mathållningen under bärgningstiden. Den yngre bocken, »respit», sparades till nästa sommar, och den yngsta, »skillingbocken», fick växa till storbock. Detta var ordningen på den tiden. Numera finns det knappast någon bock kvar i gårdarna.

Vårbruket på jorden utfördes vanligen med rättpinharv, varmed man bearbetade de höstplöjda skiftena. För mera djupgående bearbetning användes »billharven». Då såbädd erhållits, såddes för hand havre eller korn, något annat utsäde användes icke. Någon bonde kunde så ett skifte gräarter till husbehov. På de olika skiften som skulle gödslas utkördes på vintern kreatursgödseln. Själva spridningen av gödseln utfördes av män och kvinnor med tillhjälp av skovel och hacka. Arbetet var tungt, och det fordrades både färdighet och vana för att göra ett fullgott arbete. Där insädd till vall skulle göras, såddes gräsfrö efter havresådden och nedmyllades ej annat än med »stockvåten».

Trädesbruk användes på något skifte under sommaren, och där såddes den 15—20 augusti höstråg av eget utsäde eller lånat av någon granne.

Rågens tröskning tillgick så, att man slog banden mot balken i logen, sedan man tröskat dem med slaga. Dessa band bundos sedan ihop till långhalmskärvar. Övrig spannmål tröskades med slaga, och häri deltog både män och kvinnor från tidiga morgonen i skenet av stickbloss till sena kvällen. Den tröskade spannmålen rensades med kastskovel på urgammalt sätt.

Under senare delen av 1800-talet kom tröskmaskiner i bruk. Kärvarna matades in i ett stifttröskverk, som drogs av 4 män, och halmen skakades sedan för hand av flera personer. Ett trösklag bestod av 12—14 personer och dessa for från gård till gård inom byn och tröskade gårdens säd på en dag, medan det tagit flera veckor i anspråk när slagor användes.

När det mesta av skörden undanstökats, kom turen till linets beredning. Först rötades linet i vatten, sedan pressades det mellan klämmor och torkades på gärdsgårdar och bastugor, klubbades och skaktades till fina tågor som spanns till garn. Garnet användes sedan till vävning av linetyger o. dyl. Av ullen däremot blev kläder åt män och kvinnor. Kardning liksom spinning av ull och lin utfördes om vinterkvällarna vid ljuset från den öppna spisen.

Sedan sådant arbete för kvinnorna var någorlunda undangjort, kom höstslakten, då får, getter och ibland ett nötkreatur samt årsgrisen slaktades före julhögtiden. Av det slaktade tillreddes blodkorv, hackkorv, sylta och köttkorv. Av blodet bakades palt, som torkades och sparades för att längre fram användas i hushållet.

Kläderna tillverkades av sockenskråderna, som kom i lag om 3—4 personer till gårdarna för att bereda skinnen till pälsar, fällar och kjolar samt av hemgjorda vadmalstyger sy rockar, byxor och västar för männen och av den randade fina väven livstycken. För kvinnorna syddes tröjliv av grön vadmal. Årarna stic-kades av kvinnorna i rosiga mönster.

Också skomakarna kom i lag om 2—3 personer för att göra becksömskor för vinter och sommar åt både män och kvinnor, om möjligt två par för person. Pliggade skor, kallade tysk-skor, började användas vid mitten av 1800-talet. Maten erhöll dessa arbetslag på gården där arbetet utfördes, och det var den vanliga husmanskosten. Kaffe var sällsynt, vetebröd fanns icke att få. Arbetstiden räckte från kl. 7 på morgonen till 8 på kvällen.

Utomhusarbetet för männen, skogsarbete, kolning och dylikt, avslutades före julen, sedan började kolkörningen till närmaste hytta och bruk. Den kunde taga en tid av 2—3 dagar för foran. Malmkörning i Bergslagen arbetade åtskilliga körslag med under vintern.

Sjön Näsens utlopp i älven är dess egentliga utlopp. Ett vattenfall i strömmen användes för en kvarn med två par stenar. Ena paret hade flera delägare, det andra paret ägdes av socknens herrgård. Därtill fanns en husbehovs-såg med en ram och ett sågblad, där jag själv var sågare i min ungdomstid. Dessa verk förvärvades av ett bolag, som förvandlade dem till en klingsåg och snickarverkstad för allmänheten, och rörelsen fortgick en tid. Den ena efter den andra utgick ur bolaget och rörelsen övertogs av Storstens Halvar Halvarsson, på vars mark anläggningen var belägen. Rörelsen fortsattes av honom ensam, till gagn för byn. Men en gång brann allt ner. Det återuppbyggdes ånyo, dock inte kvarnen. Företaget övergick sedan i andra händer, förbättrades och utvidgades med moderna maskiner och anläggningar.

Nära älvstranden där sjön Näsen har sitt utlopp ligger Storstensgården på en kulle, på vars mark det stora jättekastet ligger alldeles fritt från jordytan. Stenen är omkring 4,5 meter hög och plattan har en diameter av ungefär 4 meter.

Bröllop och äktenskap förekommer mellan grannar och mellan ungdom från grannbyar. På aftonen före första lysningssöndagen reser ungdomen kryckor,

en tall och en gran, vid bägge kontrahenternas hem. De samlade ungdomarna får förplägnad, och sedan blir det dans. Tredje lysningsdagen bjudes brudparets föräldrar på kalas. Under förra seklet varade bröllopet 2—3 dagar och hundratals gäster var inbjudna. De serverades vid långbord kött, potatis, rågröd, hårt och mjukt, tunnbröd och hembryggt dricka samt en kraftig matsup, lutfisk m. m. Efterrätten var kålsoppa och mjölk. Sedan alla gästerna avslutat åtandet, vidtog dansen till långt inpå småtimmarna. Humöret var gott och spelmannen trakterade fiolen med kläm. Även säckpipblåsare förekom under förra seklet.

Julhögtiden var och är ännu den förnämsta av helgerna. Kyrkan besöktes allmänt, och hästskjutsen med stickbloss för i den tidiga morgonen till kyrkan; men nu för tiden är velocipeden den brukliga i alla vändningar.

Gudstjänsten besöktes mera allmänt då än nu för tiden. Evangeliet och postillan lästes för de hemmavarande, och allt arbete var inställt under söndagen, såväl sommar som vinter.

Fäbodlivet hade sin blomstringstid under förra århundradet. På allmän sockenstämma bestämdes dagen för gemensam färd till fäboden med boskapen, då betesmarken var gemensam för alla. Ohörksamhet var klandervärd.

Vanligtvis bufördes i slutet av maj, alltid i god tid före midsommar, så att man kunde rusta i ordning till högtiden, som firades av både gamla och unga. En semester och rekreation för djur och människor var det att vjstas i skogen och solen och värmen, livgivande för alla.

Sysslolöshet var icke ändamål för fäbodvistelsen. Från tidiga morgonstunden till sena kvällen var dagen upptagen av nyttiga arbeten.

Vallflickans arbetsdag började före klockan sex, då kreaturen släpptes på bete, och varade, tills kvällssolen stod i väster. Alla fäbodgrannar hade sin egen flicka eller lejd piga att sköta de stående syss-

En gård i Hedens by, Nås

lorna för dagen och att bearbeta mjölken till smör, ost av alla slag och annat på de dagar, då man var fri från vallgången.

Varken varg eller björn strövade längre kvar i socknens skogar i senare hälften av 1800-talet. Sista björnen, som talades om, blev skjuten ifrån s. k. björnskulle med åtel år 1847 av en 15 års yngling, som låg där på vakt. — År 1830 inträffade en tragisk händelse, då en björn blev skadskjuten från en björnskulle byggd emellan topparna på höga träd. Det troddes att han var död. Folk bådades att frakta hem björnen, men den var vid liv. Den som skjutit honom gav sig tillbaka med endast en yxa att döda honom. Vid slaget mot björnskallen brast yxskaftet, och björnen dödades med sina ramar baneman-

nen, Matses Esbjörn i Mellanborg. En bösskula ändade så björnens liv. Korset som restes på platsen har skrivaren sett där stående med inskuret årtal 1830 10/5.

Av gamla är sagt, att almanackan har namnet Esbörn 10 maj införd efter denna händelse.

När bärgningstiden nalkas, avgöres på sockenstämma, när hemfärden skall företagas. Tiden för denna är beroende av om årets höbärgning på vallarna är sen eller tidig. Hemkomsten är efterlängtd, då träffas åter vänner och bekanta. Flickorna med rosenkinder lik ängens blommor på fåbodvallen och ynglingar med brun hy av öppna slättens sol.

Allt detta är från gången tid — nytt har kommit i dess ställe. Det närvarande och framtiden äger många fördelar framför det gångna; men det gamla och mogna folket ser mörka fläckar på framtiden.